

SVILARSTVO DALMACIJE U XIX. STOLJEĆU

Šime Peričić

I

Kako je Dalmacija svojim podnebljem i tlom pružala izvanredne uvjete za postojanje i razvoj svilarstva, to ono ovdje ima vrlo staru, davnu tradiciju, koja seže do u srednji vijek.¹ Međutim, o tome postoje samo neki verbalni, ali ne i konkretni podaci, pa nije moguće kazati nešto određenije. U prošlom stoljeću ta je djelatnost u Dalmaciji doživljavala u nekoliko navrata svoju renesansu budući da se držalo da ona može pružiti laku i obilatu uzgrednu zaradu onima koji je obavljaju, osobito seljacima ugroženima čestim nerodicama, odnosno slabim ljetinama. To je bio rezultat privatne i javne inicijative i napora, od čega se očekivao stanovit prosperitet pokrajine, čija je poljoprivreda bila primitivna a manufakturna proizvodnja neznatna.

¹ Svilarstvo je u Evropu importirano iz Azije u doba Justinijana, pa je moguće, kako mnogi tvrde (Osservatore Triestino, 1828, br. 129; Gazzetta di Zara, br. 17 od 27. II. 1835; Zora Dalmatinska, Zadar 1845, br. 36, str. 285, 287; G. Sabalich, La Dalmazia nei commerci della Serenissima, Zadar 1907, str. 36, bilj. 1), da je ono tada uvedeno i u Dalmaciji. U svakom slučaju, ova naša pokrajina bila je jedna od prvih evropskih zemalja koje su prihvatile i nastavile uzgoj murvi, odnosno dudova svilca. Na takav nas zaključak navodi slučaj Raba, koji je početkom XI. stoljeća bio dužan Mletačkoj Republici tribut, danak od 10 libri svile godišnje ili upola toliko zlata (D. Farlati, Illyricum sacrum, sv. V, Mleci 1851, str. 226; Gazzetta di Zara, br. 38 od 10. VIII. 1832; Zora Dalmatinska, 1845, br. 37, str. 294—295; L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia za 1872, str. 81; za 1873, str. 323; G. Sabalich, n. dj., str. 36—37; St. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955, str. 287; Historijski arhiv u Zadru dalje HAZd, Miscellanea, svež. V, poz. B). Mletačke su vlasti u XVI. st. naredile sjeću, zatiranje murvi u Dalmaciji, ali su u XVIII. st. poradile, zajedno s nekoliko ovdašnjih fiziokrata, na oživljavanju uzgoja toga stabla i barem neznatnoj, eksperimentalnoj proizvodnji svilca (St. Ožanić, n. dj., str. 288) Nuovo Giornale d' Italia, sv. II, Venecija 1790, str. 126, 128; sv. III, Mleci 1791, str. 339). Kako nije bilo murvi, preporučivala se nabavka sadnica u Ankoni.

Alberto Fortis u svom putopisu spominje svilarstvo na Rabu, Braču i donjoj Neretvi (Viaggio in Dalmazia, Mleci 1774, sv. II, str. 157, 187, 191). Da se u Boki kotorskoj tada proizvodila svila, pokazuje podatak iz samog početka XIX. st.; pored ostaloga tada se odatle izvozila i svila (Archivio per la storia di Dalmazia, vol. XII, sv. 71, Rim 1932, str. 550; Sl. Mijušković, Manufakture u Boki Kotorskoj 1834. godine, Istorijski zapisi, Cetinje 1956, br. 1—2, str. 329), što je moglo biti samo u vrlo malim količinama.

Premda su svilogojstvo i prerada svile ovdje dugo postojali, ipak još uvijek nema jednog preglednijeg prikaza tih djelatnosti u promatranom razdoblju i njihove važnosti za ovdašnje stanovništvo i pokrajinu uopće.² To je osnovni razlog što sam se prihvatio toga zadatka, znajući unaprijed da neću kazati posljednju riječ o tom problemu Dalmacije u prošlosti. Naime, na osnovi sačuvanih i dostupnih izvora i nešto literature želim barem pokušati unijeti više svjetla u tu djelatnost pokrajine u prošlom stoljeću, kako ona današnjoj javnosti i znanosti ne bi dalje ostala potpuno nepoznata.

U svilarstvu postoji nekoliko proizvodnih etapa koje su međusobno povezane krajnjim ciljem — proizvodnjom svile, pa ih zato treba promatrati kompleksno, premda se svaka odlikuje posebnošću organizacije rada; naime, sadnja i uzgoj murvi čijim se lišćem hrane gusjenice, otpredanje svilenih čahura u sirovu svilu, te konačno tkanje i izrada svilenih tkanina i druge robe čini nekoliko faza jednog te istog radnog procesa. Zato je potrebno, radi boljeg razumijevanja problema, rad raščlaniti na odgovarajuće dijelove, uzevši pokrajinu kao jednu cjelinu ili njene regije zasebno, kako to zahtijevaju odnosno uvjetuju raspoloživi podaci.

II

Znade se da je bijela murva uspijevala u Dalmaciji, gdje su tlo i klima pružali osobito povoljne uvjete za njen uzgoj. Zato je dalekovidni i praktični providur Dandolo svim silama nastojao ovdašnji živalj zainteresirati za tu kulturu i ukazati mu na jedan od izvora blagostanja.³ On je sam, u svojoj kući u Zadru, donijevši iz Italije sjeme, izvlačio svilene čahure, primjera radi. Njegovi su planovi u tom pogledu bili stvarno veliki, zasnovani, reklo bi se, na realnim proračunima znalaca.⁴ Iako on nije dugo boravio u Dalmaciji, ipak je u jednog dijela ovdašnjeg življa uspio usaditi naviku sadnje i uzgoja murvi kao vrlo korisnog stabla.⁵ To međutim, nije bilo dovoljno da bi se razvilo svilarstvo. Naime, broj murvi u pokrajini što ga je Austrija zatekla nije bio tolik da bi mogao odgovoriti planovima svilogojstva, te je bilo neophodno povećati njihov fundus, što je bilo moguće jedino investiranjem stanovitog kapitala, budući da je trebalo nabavljati sadnice i uzgajati ih petnaestak godina. Vlada je, kao i u Lombardiji, radila na tome da se u Dalmaciji maksimalno unaprijedi svilogojstvo. Odmah poslije 1815. god. poduzeta je velika propaganda među stanovništvom, koja je nastavljena

² Mnogi su taj problem doticali uzgredno kada su raspravljali o poljoprivredi Dalmacije u prošlosti. Najviše su ipak kazali P. Burić (Prošlost i budućnost svilogojstva u Dalmaciji, Narodni list, Zadar, br. 27 od 4. IV. 1907), I. Andrović (Po Ravnim kotarima i krškoj Bukovici, Zadar 1909) i St. Ožanić (n. dj.). Nedavno je pak M. Pečić malim feljtonom upoznao javnost o svilarstvu Dalmacije u prošlosti i sadašnjoj perspektivi (Slobodna Dalmacija, br. 10040 od 14. VII. 1977), dok je R. Jelić nešto rekao o svilogojstvu obitelji Pinelli iz Zadra (Osam liječnika iz obitelji Pinelli, u tisku u Radovima Centra JAZU u Zadru, svezak 26).

³ HAZd, Godišnji izvještaj gen. prov. Vicka Dondola za 1807, str. 23; Regio Dalmata za 1807, Zadar, br. 29, str. 128; F. Luzatto, La politica agraria del provveditore generale Vincenzo Dandolo nel Governo della Dalmazia, Archivio storico per la Dalmazia, vol. IX, sv. 51, Rim 1930, str. 24. (149); I. Janković, Pučko gospodarstvo, Narodni koledar za 1868, Zadar, str. 98; I. Andrović, n. dj., str. 98—99.

⁴ Narodni list, br. 27 od 4. IV. 1907; L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia za 1873, str. 323.

⁵ F. Luzzatto, n. dj., str. 28/153/, 52/551.

preko sredstava javnog informiranja čitavo prošlo stoljeće.⁶ Sadnice su ispočetka nabavljane isključivo u Lombardiji i dijeljene besplatno onima koji su ih htjeli saditi i gojiti. Tako je iz godine u godinu rastao broj murvi, kojima je trebalo 12—15 godina da posluže željenoj svrsi.⁷ Međutim, takav način i dinamika sadnje nisu zadovoljavali apetite ovdašnjih poduzetnika. Zato je u pokrajini osnovano nekoliko rasadnika voćaka, koji su uz druge sadnice uzgajali i murve. Vlada je kao stimulativnu mjeru 1834. god. uspostavila raspisivanje godišnje nagrade za najbolje uzgajivače murvi u pokrajini; uvijek se isticala važnost svilogojstva za Dalmaciju, jer ono pruža mogućnost barem djelomičnog ublažavanja nedostatka žitarica, kao što je bilo i u Lombardiji.⁸ Seljaci Dalmatinske zagore nevoljko su prihvaćali tu akciju, ali su ipak pomalo počeli saditi tu biljku uviđajući njenu korisnost. Prvi, rekli bismo specijalizirani, rasadnik u pokrajini osnovao je 1834.⁹ dr Oracije Pinelli iz Zadra, inače član Agrarne komisije u glavnom gradu Dalmacije, koji se pored liječničke prakse bavio poduzetničkim poslovima. On je na svojim posjedima u blizini grada i u Crnom počeo gojiti nekoliko vrsta voćaka, među njima i murve; za prvih šest godina na vlastiti je trošak uzgojio 44.000 raznih sadnica, koje je onda prodavao vladi, a ona dijelila besplatno ili uz vrlo nisku cijenu onima koji su ih bili voljni uzgajati.¹⁰ Treba kazati da su takvi rasadnici kasnije uspostavljeni i drugdje u pokrajini (Trogir, Skradin, Sinj), ali svi zajedno nisu mogli zadovoljiti ovdašnje potrebe uzgoja murvi. Zato su i dalje takve sadnice nabavljene u sjevernoj Italiji, po nekoliko tisuća komada godišnje. Kako se to provodilo sukcesivno, već je 1844. god. Dalmacija obilovala murvama.¹¹ Ne znamo ukupan broj stabala murvi kojima je krajem prve polovine XIX. st. raspolagala pokrajina, ali se znade da njihova količina nije još uvijek mogla zadovoljiti potrebe svilogojstva u snažnom progresu; prema jednom podatku 1838. god. u pokrajini je imalo biti oko 800.000 stabala murvi¹²

Tek je u idućem razdoblju, na početku druge polovine XIX. st., sadnja tih stabala znatnije porasla. Naime, najviše je stabala murvi u Dalmaciji zasađeno u razdoblju 1854—1864. godine, kada je svilogojstvo Italije i zapadne Evrope bilo pogođeno bolešću.¹³ Kao eklatantan primjer treba spomenuti splitsko okružje; tamo su samo u četverogodištu 1857—1860. god. posađena čak 342.772 stabla murve, najviše u trogirskoj i sinjskoj općini.¹⁴ Kako je 1855. god. slična akcija poduzeta u čitavoj pokrajini¹⁵, to je sva-

⁶ Osservatore Triestino, 1828, br. 128, 129, 147, 180; Gazzetta di Zara, br. 38 od 10. VIII. 1832; br. 18 od 3. III. 1835; br. 22 od 17. III. 1835. — da navedemo samo najstarije vijesti.

⁷ HAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva, 1827, kat. VII, br. 154 p.

⁸ Gazzetta di Zara, br. 17, 18 i 22 od 27. II. i 3. i 17. III. 1835.

⁹ R. Jelić, n. dj., str. 5.

¹⁰ HAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva, 1840, VI/1, 1130/p. 2259/p

¹¹ HAZd, Razni spisi Namjesništva, svež. 25, br. 11574. — Samo je zadarsko okružje 1846. god. zasađilo 4.000 murvi (Giornale del Lloyd austriaco, br. 171 od 25. X. 1846).

¹² HAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva, 1834, VI/3, 614/p.

¹³ G. Cipčić, L'Agricoltura in Dalmazia e le sovvenzioni dello Stato, Firenze 1876, str. 19; HAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva, 1855, VI/3; Gospodarski list dalmatinski, Zadar, br. 22 od 15. XI. 1876.

¹⁴ C. Vojnovich, Cenni statistico-economici sul circolo di Spalato con speciale riguardo al quadriennio 1857.—1860, Split 1864, la XVIII; Il Nazionale, br. 71 od 1. XI. 1862.

¹⁵ HAZd, Spisi Registrature Namjesništva, 1855, XIA, br. 6575.

kako fundus tog stabla uvelike porastao i u svakom slučaju prešao brojku od milijun stabala, potencijalno pogodnih za eksploataciju lišća. I poslije navedenoga razdoblja vlada je raspisivala nagrade za rasadnike murvi¹⁶, jer se nerijetko događalo da posađena stabla nisu uvijek uspijevala. Tome su razlog najčešće bili nedovoljna zaštita od utjecaja zraka, mraza i ozljede¹⁷. Poznato je da je 1870. god. samo u Boki kotorskoj posađeno 7.000 murava,¹⁸ te da je to činjeno uz usrdnu suradnju s državom,¹⁹ koja je besplatno dijelila sadnice i davala nagrade onima koji su se u tom poslu isticali.²⁰ Da je bilo tako, potvrđuje činjenica da je vlada npr. besplatno podijelila 1910. god. 7500, 1911. god. 9.050, a 1913. god. čak 9.950 stabala murve²¹, što znači da je još uvijek nedostajalo hrane ličinkama svilca, odnosno da je postojala potreba za uzgojem tih stabala.

Nisu vođeni statistički podaci o broju stabala u pokrajini, ali se može pretpostaviti, s obzirom na dinamiku sadnje, da je pred prvi svjetski rat u Dalmaciji moglo biti blizu tri milijuna stabala murve koja su služila određenoj svrsi, uzgoju, dudova svilca.

III

Dalji stupanj svilarstva predstavlja uzgoj dudova svilca radi dobivanja čahura, koje su obavijene svilenom niti. Zapravo to je jedna grana sitnog stočarstva, sezonskog karaktera; naime, proizvodnja svilenih čahura traje kratko vrijeme, nešto više od mjesec dana, a obavlja se u najpovoljnije godišnje doba za seosko stanovništvo, odmah poslije proljetne sjetve. Karakteristika toga posla jest što on nije naporan, nego ga mogu obavljati svi ukućani, a u proizvodnju se ne ulažu velika sredstva.

Kao u Lombardiji, tako su austrijske vlasti odmah poslije 1815. god. i u Dalmaciju nastojale uvesti proizvodnju svilenih čahura; da bi došlo do masovnije proizvodnje, bilo je potrebno prethodno obaviti prve pokuse, što je oko 1825. god. i učinjeno.²¹ Oni jamačno nisu dali zadovoljavajuće rezultate, pa se prešlo na intenzivniju akciju proizvodnje, ili još nije bilo dovoljno murvi, odnosno lišća. To je bio razlog da su nekoliko godina kasnije provedeni ponovni pokusi, koji su bili stimulirani nagradama. Istakli su se svećenik Jure Bakić iz Pašmana, Ivan Lovrić iz Biograda n/m i agronom Ivan Novak iz Zadra, čiji su uzorci čahura i svile bili na ekspertizi u Beču.²² To je svakako bio uspjeh koji je naveo vlasti i pojedince na misao da će svilarstvo vratiti Dalmaciji ekonomski prosperitet, što je davalo stanovit impuls ovdašnjem stanovništvu.

Proizvodnja svilenih čahura u Dalmaciji prvih godina druge austrijske uprave isključivo je počivala na kućnoj radinosti, ali je ipak počevši od 1817. godine vođena evidencija o njoj; tada su se ovdje uistinu proizvodile

¹⁶ Gospodarski list dalmatinski, br. 15 od 1. VIII. 1877.

¹⁷ Isto, br. 11 od 1. VI. 1879. — Zato su i dalje tiskane upute o gojenju murvi, bilo u novinama, bilo u posebnim brošurama (isto, br. 23 od 1. XII. 1879).

¹⁸ HAZd, Spisi Registrature Namjesništva, 1871, XIA, br. 1440. — Godine 1875. u Prčnju je posađeno 1.000 stabala murve (Sl. Mijušković, n. dj., str. 330).

¹⁹ St. Ožanić, Poljoprivreda, Dalmacija — spomen-knjiga, Split 1923, str. 149.

²⁰ Gospodarski vjesnik, br. 23—24 od 31. XII. 1910; br. 4. od 29. II 1912; br. 23—24 od 31. XII 1913.

²¹ Osservatore Triestino, 1828, br. 128.

²² Isto, br. 129, 149, 163.

neznatne količine toga proizvoda, što ne znači da ih nije potrebno zabilježiti. Ovdje ćemo iznijeti one podatke koji su prethodili tiskanima, od 1817. do 1828. godine, kako to pokazuje naredna tabela²³:

godina	kg	godina	kg
1817.	268	1823.	8.290
1818.	323	1824.	9.768
1819.	408	1825.	20.501
1820.	158	1826.	8.650
1821.	1.337	1827.	7.358
1822.	2.790	1828.	4.754

U početku je proizvodnja iz godine u godinu rasla, te je 1825. god. postigla stanovit rekord, a potom opet počela opadati, premda je upravo tada za nju vršena velika propaganda. Postoje i neki pojedinačni podaci iz tog vremena; tako se znade da je 1827. god. na otoku Rabu proizvedeno 1.838, a u okolici Zadra 388 funti čahura.²⁴ Nadalje, poznati su nam neki podaci o proizvodnji čahura po okružjima za 1830/1831²⁵, koji pokazuju superiornost proizvodnje kotorskog područja, odnosno činjenicu da takva aktivnost još tada nije bila poznata u dubrovačkom području.

Iduća tabela sadrži podatke iz službene državne statistike o proizvodnji svilenih čahura u Dalmaciji u drugoj četvrtini XIX. st.²⁶:

godina	kg	godina	kg
1829.	18.872	1837.	63.214
1830.	2.856	1838.	22.960
1831.	5.992	1839.	21.168
1832.	7.560	1840.	20.720
1833.	518.424 (!?)	1841.	20.096
1834.	11.984	1842.	20.096 (!)
1835.	9.652	1843.	17.864
1836.	29.536	1844.	20.384

Ovi podaci pokazuju relativno obilatu proizvodnju svilenih čahura u to doba, ali i prilične oscilacije u toj proizvodnji; nije međutim moguće da je 1833. god. proizvodnja bila onolika kako to pokazuje službeni podatak. Za-

²³ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. C, list 32.

²⁴ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, A. P., svež. 12, br. 159.

²⁵ HAZd, Prezidijalni spisi, 1831, VII, 552/p.

²⁶ Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahre 1829, tabela 37; 1830, tab. 68; 1831, tab. 36; 1832, tab. 35; 1833, tab. 35; 1834, tab. 37; 1835, tab. 35; 1836, tab. 35; 1837, tab. 37; 1836, tab. 36; 1839, tab. 36; 1840, tab. 65; 1841, Beč 1844, tab. 37; 1842, Beč 1844, tab. 37; 1843, Beč 1847, tab. 38; 1844, Beč 1848, tab. 37. — Da se razlikuju ovi podaci od arhivskih podataka, pokazuju nam dva primjera. Naime, 1831. god. je, prema ovim podacima, u pokrajini proizvedeno 10.000 libri, (HAZd, Prezidijalni spisi, 1832, VII/1, 2128/p) a 1837. god. 67.300 funti svilenih čahura. Inače svi su podaci u izvorima uglavnom prezentirani u funtama, odnosno centerima funta, što je u ovome radu najčešće pretvarano u mjere metričkog sustava. Jedna funta je mjerila 560 grama, a center 56 kg.

cijelo se tu radi o zamjeni podataka, jer nije nikako moguće da je proizvodnja bila zaista tolika. Rekordna je naime proizvodnja toga doba bila 1837. godine, kada je proizvedeno preko 63.000 kg čahura.²⁷ Druga je pogreška u službenim statistikama učinjena, držim, kada je navedeno da je 1841. i 1842. godine proizvedena ista količina čahura. Nisam uspio pronaći arhivske potvrde o točnosti tih podataka.

Zanimljivo je pogledati dinamiku proizvodnje čahura u to doba u pojedinim okružjima. To nam omogućavaju stanoviti podaci. Naredna tabela pokazuje proizvodnju čahura u drugoj četvrtini 19. st. u prostranom zadarskom okružju, gdje je proizvodnja čahura započela tek 1827. god.²⁸:

godina	kg	godina	kg
1827.	1.347	1842.	2.406
1829.	742	1843.	2.747
1831.	746	1844.	2.755
1836.	1.065	1845.	2.076
1837.	1.416	1846.	1.163

Ovi podaci pokazuju stanovit progres proizvodnje svilenih čahura na tom području, ali isto tako i stalne proizvodne oscilacije. Najviše se čahura proizvodilo na Rabu i u Skradinu, dok je i pored velike agitacije u zadarskoj preturi, dakle u neposrednoj blizini glavnoga grada pokrajine, proizvodnja još uvijek bila vrlo slaba.²⁹ Spomenut ćemo da je tada samo obitelj Rosa iz Skradina proizvodila 500—600 funti čahura godišnje, a kasnije još više. To svjedoči primjer iz 1850. god., kada je Antun Rosa proizveo čak 1.470 funti (823 kg) svilenih čahura; iste je godine Ivan Krsto Nardini iz Knina proizveo npr. 287 funti, a proizvođači iz samog Zadra 2.664 funte toga proizvoda³⁰, što znači da je proizvodnja ovdje uhvatila nešto jači zamah. Nadalje, godine 1846. u zadarskoj preturi proizvedena je 851 funta čahura; tim se poslom bavilo dvanaest tamošnjih obitelji: jedna u Arbanasima, dvije na otoku Ugljanu, a preostalih devet u samom Zadru. Gradski proizvođači u prosjeku su proizvodili stotinjak funti čahura, primjenjujući pritom one metode koje su bile uobičajene u Lombardiji. Izvangradske obitelji proizvodile su svilene čahure uglavnom eksperimentalno u seoskim kućama; to se tamo radilo bez dovoljnog znanja, osobito na otoku Pašmanu.³¹ U samom Zadru, odnosno u njegovoj najbližoj okolini, nekoliko je obitelji svje gospodarske kuće pretvorilo u mjesta gdje se proizvodio dudov svilac (bigattiere), ali bez nekih znatnijih, suvremenijih pomagala.³²

²⁷ Kako je spomenuto, te je godine prema arhivskom podatku ovdje proizvedeno 67.300 funti čahura (HAZd, Spisi Registature Namjesništva, 1842, VIII/9, br. 10290).

²⁸ Osservatore Triestino, 1828, br. 129; La Dalmazia, 1845, br. 24, str. 226; Giornale del Lloyd austriaco, br. 171 od 25. X. 1846; HAZd, Prezidijski spisi Namjesništva, 1845, VI/5, 622/p. — Podatak za 1846. ne podrazumijeva i proizvodnju Raba.

²⁹ La Dalmazia, 1845, br. 24, str. 227.

³⁰ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, svež. 131, Gelsicoltura.

³¹ La Dalmazia, 1846, br. 29, str. 239.

³² Il Littorio dalmatico od 5. IX. 1931.

Slično je bilo i u drugim okružjima. Tako je 1845. god. lokalna vlast konstatala da je u dubrovačkom okružju zadnjih godina zabilježen porast proizvodnje čahura, što se dokazivalo nekim pokazateljima; naime, 1840. god. u tom je okružju bilo 53, a četiri godine kasnije već 98 proizvođača čahura: oni su proizveli 4.691, odnosno 8.884 funte čahura.³³ Jednako je bilo i u splitskom okružju, dok je u Boki kotorskoj, odnosno u kotorskom okružju, proizvodnja čahura bila najintenzivnija; tamo je velik broj varoških i seoskih obitelji prionuo tom poslu kao sredstvu koje će poboljšati njihov materijalni položaj.³⁴ Da je doista bilo tako, pokazuje činjenica da je 1844. god. u pokrajini bilo 630 proizvođača koji su konkurirali za nagradu. Svi su oni te godine, prema arhivskom podatku, zajedno proizveli 17.624 funte (9.869 kg), što je svakako povećanje u odnosu na podatak iz 1831. godine. Potrebno je istaknuti poznatog nam Antonija Rosa iz Skradina, koji je u svojoj manufakturi te godine proizveo 983 funte čahura³⁵, kao i činjenicu da je gotovo polovica i proizvođača i proizvodnje otpadala na kotorsko okružje. Te je godine vlada dala pedeset nagrada; u pokrajini je bilo devet proizvođača koji su proizvođili više od 100 funti čahura.

Prema tome, nisu točne tvrdnje nekih suvremenika da se sredinom petog desetljeća prošlog stoljeća u pokrajini godišnje proizvodilo manje od 2.000 libri svile i da se »dizanje« svilca slabo provodilo i bilo ograničeno na mali broj obitelji, pa je to navodno bilo od male koristi za privatnu i javnu ekonomiju.³⁶ Takve proizvoljne, točnije tendenciozne tvrdnje demantiraju prethodni podaci.

Druga etapa u svilogojstvu Dalmacije prošlog stoljeća započinje u šestom desetljeću. Dakako, to je bilo u posljedičnoj vezi s bolešću koja je napala talijanske i druge evropske dudove. Analogno intenziviranju sadnje i uzgoja murvi došlo je do porasta proizvodnje dugova svilca. Prema jednom podatku 1854. god. u pokrajini je proizvedeno 38.640 kg čahura³⁷, a slično je bilo i idućih godina. Kako je ta proizvodnja izgledala tijekom sedmog i na početku osmog desetljeća, pokazuje naredna tabela:³⁸

godina	kg	godina	kg	godina	kg
1860.	78.285	1864.	9.968	1870.	25.226
1861.	65.054	1865.	8.120	1871.	31.523
1862.	33.496	1868.	19.835	1873.	26.043
1863.	17.080	1869.	18.712		

³³ HAZd, Prezidijalni spisi, 1845, VI/3, 867/p, 1569/p.

³⁴ Spomenut ćemo da je u Herceg-Novom 1841. god. proizvedeno 1.700, 1842. god. 800, 1843. god. 1.110, a 1844. god. 1.200 funti čahura (HAZd, Prezidijalni spisi, 1845, VI/3).

³⁵ Gazzetta di Zara, br. 34 od 29. IV. 1845. — Dalmacija je te svoje proizvode izlagala i na izložbama (L'Agronomo raccogliatore, br. 7 od 17. VIII. 1851).

³⁶ HAZD, Prezidijalni spisi, 1845, XI/5, 15768/p; Razni spisi Namjesništva, svež. 25, br. 11574. — Tako je na jednome mjestu (Gazzetta di Zara, br. 4 od 14. I. 1842) pogrešno navedeno da je 1841. god. pokrajina proizvela samo 10.000 funti ahura, dok je jedan kasniji pisac naveo da je 1840—1842. god. Dalmacija proizvodila godišnje samo oko 5.000 funti toga proizvoda (L. Stockhammer, Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia, Zadar 1878, str. 58).

³⁷ Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, dio I, sv. V, Beč 1856, str. 3; dio II, sv. V, Beč 1859, str. 5.

³⁸ Osservatore dalmatino, br. 12 od 20. I. 1861; HAZd, Spisi Registrature Namjesništva, 1868, XI A, br. 674/11456; 1869, XI A, br. 81/13036; 1871, XI A, br. 1705; 1872, XI A, br. 6201.

Čini se da je maksimalna proizvodnja postignuta oko 1860. godine, kada je premašivala brojku od 50.000 kg. To je donosilo prilična novčana sredstva budući da je cijena bivala dosta visoka, uvjetovana konjunkturoom tog proizvoda; tako je 1860. god. pokrajina prodajom čahura dobila čak 591.578 fiorina.³⁹ Poslije toga količina proizvedenih čahura naglo opada, te je 1865. god. spala zaista na niske grane. Razlog tome leži u pojavi bolesti i na dalmatinskim murvama, koja, na sreću, nije dugo trajala, pa nije nanijela mnogo štete. Ubrzo je kriza prebrođena, ali proizvodnja se više nikada nije ni približila količinama dobivenima oko 1860. godine. Potrebno je napomenuti da je najveća proizvodnja bila, naravno, u kotorskom kotaru, zatim u okolicu Splita, u Skradinu i na otoku Rabu, što ću brojčano pokazati u jednom prilogu.

Takva ekspanzija proizvodnje čahura u Dalmaciji, kako je već spomenuto, uvjetovana je bolešću (pjegavcem) svilca u ostaloj Evropi. Ovdje se našlo spretnih ljudi koji su znalčki primijenili Pasterova dostignuća za dobivanje sjemena⁴⁰, te dobivene čahure plasirali na konjunktornom talijanskom tržištu⁴¹, što im je donosilo izuzetno veliku zaradu. Dakako, tome je pogodovala i činjenica da je istarsko i goričko svilogojstvo u to doba, također zbog bolesti, spalo na niske grane, te je ono dalmatinsko neko vrijeme bilo bez ikakve konkurencije, pa su visoke cijene i laka, sigurna prodaja stimulirali proizvodnju. Istini za volju, odmah poslije 1848. god. u Dalmaciji se poradilo na unapređivanju svilogojstva uopće⁴², što se reflektiralo u općoj i regionalnoj proizvodnji. Naime, neki kazuju da je već 1850. god. kotorsko okružje proizvelo 40.000, a dubrovačko 10.000 funti čahura; sedam godina kasnije bilo je slično.⁴³ Međutim, kako nema arhivskih potvrda, ove podatke treba uzeti s rezervom. Ipak, spomenut ćemo da je splitsko okružje 1857. god. proizvelo 7.238, 1858. g. 11.733, 1859. god. 15.000, a 1860. čak 30.408 funti čahura⁴⁴, što pokazuje prirodan porast proizvodnje uopće u pokrajini. Kao i ranije, i tada je značajno mjesto u toj proizvodnji zauzimao Skradin, koji je bio veliko tržište, čiji su trgovci stekli i uživali veliku reputaciju i izvan pokrajinskih granica. Isto je tako ova djelatnost u to doba našla protagonistu u Zadru, Sinju, Opuzenu, Dubrovniku i drugdje, pa se zato to razdoblje s pravom može nazvati zlatno doba svilogojstva Dalmacije u prošlom stoljeću.⁴⁵

Nakon toga dolazi do stanovitog opadanja ovdašnje proizvodnje čahura, uzrokovanog bolešću jajašca, nestalnošću uspješnog uzgoja i jačom konkurencijom na tržištu. Za razliku od prethodnog razdoblja, kada su se svilarstvom bavili svi kotarevi pokrajine i kada je ta djelatnost zauzimala značajno mjesto u gospodarstvu Dalmacije⁴⁶, tada su mnogi dalmatinski posjed-

³⁹ Osservatore dalmatino, br. 12 do 20. I. 1861.

⁴⁰ Osservatore dalmatino, br. 57 od 8. IV. 1860; Narodni list, br. 27 od 4. IV. 1907.

⁴¹ Gospodarski list dalmatinski, Zadar, br. 22 od 15. XI. 1876; I. Cipčić, n. dj., str. 19; St. Ožanić, Poljoprivreda, Dalmacija — spomen-knjiga, Split 1923, str. 149.

⁴² O. Pavličević, Uputa o gojenju svilene bube, Zadar 1912, str. 3.

⁴³ I. Andrović, n. dj., str. 99.

⁴⁴ C. Vojnovich, n. dj., str. — tab. XVIII; Il Nazionale, Zadar, br. 71 od 1. XI. 1862. — Tamo je od 1854. do 1857. proizvedeno 64.879 funti čahura (Il Nazionale, br. 74 od 12. XI. 1862).

⁴⁵ St. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije, str. 288; Smotra dalmatinska, Zadar, br. 18. od 20. II. 1898.

⁴⁶ Smotra dalmatinska, br. 17 od 29. II. 1898.

nici morali sasvim napustiti uzgoj svilca budući da su plaćali radnu snagu, pa im se to više nije isplaćivalo. Ta je djelatnost tada bila korisna sitnim posjednicima jer su se njime mogli baviti svi ukućani, osobito žene. Međutim, ni povlastice ni pomoć dalmatinske vlade nisu učinili da tadašnje pokrajinsko svilogojstvo ne hramlje.⁴⁷ Poslije 1874. god., kada je u pokrajini proizvedeno 41.610 funti (23.302 kg)⁴⁸, nastupa razdoblje kada proizvodnja čahura naglo opada, premda se upravo tada polagala velika nada u dalmatinsko svilogojstvo⁴⁹. I tada je primat u proizvodnji pripadao kotorskom kotaru, ali se i tamo postizavala samo četvrtina ranije proizvodnje⁵⁰. Poduzimane mjere i stimulacija omogućile su da dalmatinsko svilogojstvo u devetom desetljeću prošlog stoljeća doživi kvalitativan i kvantitativan porast; aproksimativno se predviđalo da pokrajina može proizvesti čak 60.000 kg čahura, od čega samo kotorski kotar 20.000⁵¹, što su bile nerealne prognoze. Naime, stvarni podaci pokazuju da je npr. 1884. god. u splitskom kotaru bilo proizvedeno 1.800, u Imotskom 510, Skradinu 87, a u Kotoru oko 10.000 kg toga proizvoda; nadalje, iduće je godine Skradin proizveo 228, Imotski 580, Split 1.000, a Kotor 7.000 kg čahura.⁵² Ovdje su navedeni samo neki punktovi proizvodnje čahura u pokrajini, ali i ti podaci pokazuju očito smanjenje proizvodnje uopće. Tome je uzrokom, osim navedenih razloga, bio također pad cijena čahura i nedostatak kupaca, pa se držalo da je neophodno poraditi na podizanju cijena, budući da ta proizvodnja donosi sredstva za život mnogim obiteljima u Dalmaciji.⁵³

Takvo je stanje nastavljeno do sredine zadnjeg desetljeća prošlog stoljeća, dapače proizvodnja je bivala iz godine u godinu sve manja. Budući da se mislilo da će u budućnosti svilogojstvo biti jedna od osnovnih i najunosnijih grana dalmatinske poljoprivrede, pod konac prošlog stoljeća ponovo mu je posvećivana velika pažnja; povedena je snažna propaganda za uzgoj svilca i poduzete efikasnije mjere protiv njegove eventualne bolesti, država je davala svilčevo sjeme i nagrade najboljim uzgajivačima.⁵⁴ Možda je upravo takva aktivnost pridonijela da je već 1897. god. u pokrajini dobiveno 35.400 kg svilenih čahura.⁵⁵ Ipak, tako nije nastavljeno iz mnogih razloga; jedan od njih što se i dalje ostalo na ekstenzivnom uzgoju murvi.⁵⁶

⁴⁷ Gospodarski list dalmatinski, br. 11 i 23 od 1. VI. i 1. XII. 1875.

⁴⁸ D. Danilo, Andentungen zu dem Programme für die Allerhöchste Reise seine k. u. k. Apostolischen Majestät des Kaiser durch Dalmatien, 1875, tabela.

⁴⁹ HAZd, Spisi Registrature Namjesništva, 1869, XIA, br. 81/11656/; 1874, XIA, br. 40. — Vj. Klaić kazuje da je tada pokrajinska proizvodnja iznosila prosječno 20.000 kilograma dudovih svilaca (Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, sv. II, Zagreb 1881, str. 15).

⁵⁰ Gospodarski list dalmatinski, br. 10—11 od 15. VI. 1882; br. 23 od 1. XII. 1882; br. 22 od 5. VIII. 1883. — Tako je 1883. god. Skradin proizveo samo 106 kg, tek 1/3 od prosječne proizvodnje (HAZd, Spisi Registrature, 1883. XIA, br. 96/19928/).

⁵¹ Gospodarski list dalmatinski, br. 16—17 od 25. V. 1879.

⁵² HAZd, Spisi Registrature, 1884, XIA, br. 1497/25333/; 1886, XIA, br. 245/4152/.

⁵³ Isto, br. 245 /7472/.

⁵⁴ Il Dalmata, Zadar, br. 2 i 4 od 4. i 8. I. 1898; Smotra dalmatinska, br. 17 i 18 od 26. i 29. II. 1898; I. Zotti, O razvitku poljodjelstva u Dalmaciji od 1848. do 1898. godine, Beč 1901, str. 56; St. Ožanić, Poljoprivreda, Dalmacija — spomen-knjiga, str. 150.

⁵⁵ Smotra dalmatinska, br. 17 od 26. II. 1898.

⁵⁶ Hrvatska kruna, Zadar, br. 86 od 14. IV. 1908.

Neko je vrijeme opet bilo po starom, bez konkretnih postupaka. Skradin je ostao jedino mjesto u Dalmaciji gdje su se još uvijek proizvodile čahure i svilu. Zato je početkom 1906. g. Društvo za kućnu industriju u Dalmaciji tamo osnovalo prvi odbor radi obnove svilogojstva; neki su tamošnji posjednici pokušavali uzgajati svilca, a obitelj Rosa stavila je odboru na raspolaganje stare strojeve svoje bivše svilare.⁵⁷ Nadalje, dolazili su ovamo stručnjaci za svilogojstvo iz Trenta radi davanja instrukcija skradinskim proizvođačima; te je godine 12 skradinskih proizvođača prodalo Trentu 612 kg čahura, te je kupljena jedna peć za gušenje svilca, ali najvećim se dijelom djelatnost obavljala u kućnoj radinosti, uz pomoć svih članova obitelji.⁵⁸ Spomenuti je odbor u kući nekog Matasa otvorio uzorno uzgajalište buba i pozivao okolne seljake na suradnju.⁵⁹ Vlada je davala sjeme po vrlo povoljnim cijenama⁶⁰, što je trebalo djelovati stimulativno na proizvođače.

Akcijom za unapređivanje svilogojstva Dalmacije rukovodio je agilni P. Burić, koji je u tome vidio prosperitet pokrajine. On je tvrdio da je ta djelatnost u Dalmaciji zaista rentabilna i da su ovdašnje čahure kvalitetnije od talijanskih, jer sadrže dužu svilenu nit.⁶¹ Tada je u pokrajini osnovano nekoliko svilogojnica, a održavani su i tečajevi za uzgajivače.⁶² Čak se pomišljalo da se u Vrani osnuje praktična škola radi unapređivanja pokrajinskog svilogojstva.⁶³ U prilog toj akcije išao je porast cijena čahura na vanjskom tržištu.⁶⁴ Zapravo u to je doba dalmatinska vlada, odnosno Zemaljsko gospodarsko vijeće garantiralo otkup čahura po prosječnoj evropskoj cijeni. Sve je to rezultiralo postupnim porastom pokrajinske proizvodnje svilca. Naime, početkom našeg stoljeća ona je iznosila oko 11.000 kg.⁶⁵ Kasnije, pred sam prvi svjetski rat, ta je proizvodnja bila u porastu, kao što pokazuje iduća tabela.⁶⁶

godina	kg
1910.	13.000
1911.	14.500
1912.	26.000
1913.	27.000
1914.	30.000

Premda je u to doba ova djelatnost, kako se vidi, napredovala, ipak je proizvodnja svilca u Dalmaciji bila jedva zamjetljiva u razmjerima Monarhije. Tako je, recimo, 1911. god. ona iznosila samo 0,7% od ukupne proizvodnje carevine, dok je istarska u tome sudjelovala s 1,1% proizvodnje čahura.⁶⁷ Međutim, niske cijene čahura na evropskom tržištu bile su uzrokom definitivne propasti njihove proizvodnje u Dalmaciji, te je ona uskoro bila napuštena i gotovo zaboravljena.

⁵⁷ Narodni list, br. 38 od 10. V. 1906.

⁵⁸ Isto, br. 67 do 20. VIII. 1906.

⁵⁹ Isto, br. 44 od 3. VI. 1907.

⁶⁰ Hrvatska kruna, br. 86 od 14. IV. 1908.

⁶¹ Narodni list, br. 27 od 4. IV. 1907. — »Prošlost i budućnost svilogojstva u Dalmaciji«.

⁶² Il Littorio dalmatico, br. 71 od 5. XI. 1931.

⁶³ I. Andrović, n. dj., str. 103.

⁶⁴ Narodni list, br. 27 od 4. IV. 1907.

⁶⁵ I. Juras, Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji, Zadar 1910, str. 35.

⁶⁶ Gospodarski vjesnik, Zadar, br. 23—24 od 31. XII. 1910; br. 4 od 29. II. 1912; br. 23—24 od 31. XII. 1913; A. d' Alia, La Dalmazia, Roma 1912, str. 32; E. Smirich, La Dalmazia non è povera, Zadar 1920, str. 18; Narodna enciklopedija, knj. IV, Zagreb 1929, str. 581.

⁶⁷ A. d' Alia, n. dj., str. 32.

IV

Kako je spomenuto, nekad se u Dalmaciji proizvodila svila u kućnoj radinosti, dakako vrlo primitivno. Na početku druge austrijske uprave Dalmacijom započeta je akcija za što veću proizvodnju svile. Tada i kasnije mnoge su domaćice motale svilu, prele svilenu pređu i tkale za vlastite potrebe⁶⁸, dok su neki pojedinci na poticaj vlasti ili po vlastitoj volji (Pinelli, Lovrić, Bakinić, Novak) pravili pokuse za njezinu proizvodnju. Ti su eksperimenti davali odlične rezultate, odnosno dobivala se svila dobre kvalitete⁶⁹; dapače, tvrdilo se da je ovdašnja svila kvalitetom nadmašivala onu koja se proizvodila u Lombardiji. To je neke potaklo da poduzmu akciju za manufakturnu proizvodnju, budući da se osjećala potreba za predionicom svile (filatorijem).⁷⁰ Najprije je jedna takva manufakturna radnja osnovana 1829. god. u Zadru, a potom nekoliko njih u Boki kotorskoj; već 1831. god. službene državne statistike pokazuju da je u čitavoj pokrajini bilo osam takvih predionica.⁷¹ Narednih godina njihov je broj varirao od sedam do deset⁷², što bi moglo značiti da se neka od onih u Kotoru privremeno zatvarala i opet reaktivirala, budući da je ona u Zadru djelovala stalno.

Međutim, predionice tada nisu postojale samo u spomenutim mjestima, nego također u Skradinu, Splitu i Dubrovniku.⁷³ Te su predionice svile bile opremljene kotlovima za kuhanje čahura, vitlima za savijanje svilenih žica i drugim potrebnim spravama⁷⁴, o čemu će biti više rečeno kada se bude govorilo o pojedinima od njih. U početku se inzistiralo na što većoj preradi čahura, ali se kasnije, zbog unosnosti, najveći dio čahura prodavao, a tek manji prerađivao u svilu i druge predmete. Nažalost, nije moguće saznati količine prerade, pa se zato ovdje ne mogu ni prikazati. Da bi čitaocu ova djelatnost postala što jasnijom kazat ćemo o svakoj pojedinoj predionici ono što nam pružaju dostupni izvori.

A) Počet ćemo sa Zadrom, budući da je tamo osnovana prva predionica svile u pokrajini. Naime, tamošnji je liječnik i poduzetnik Oracije Pinelli još sredinom 1828. god. od dalmatinske vlade zatražio anticipaciju od 1.500 fiorina za osnivanje neke vrste škole na svom posjedu Smiljevac, u neposrednoj blizini grada. Prema njegovoj prvotnoj zamisli tu su se zapravo trebale otpredati svilene čahure u svilu; nekoliko siromašnih djevojaka moglo je naučiti sve ono što se odnosi na taj posao. Vlada je podržala njegov zahtjev jer je poznavala i cijenila njegove zasluge za dalmatinsku poljoprivredu i preradu svile.⁷⁵ Pinelli je još prije iz Bergama, gdje se proiz-

⁶⁸ Gospodarski list dalmatinski, br. 23 od 1. XII. 1875; HAZd, Miscellanea svež. V, poz. A, list 19. O. Pavličević, n. dj., str. 3.

⁶⁹ HAZAd, Prezidijalni spisi Namjesništva, 1827, VII, 154/p; Osservatore Triestino, 1828, br. 129; F. Petter, Compendio geografico dalla Dalmazia, Zadar 1834, str. 48; Gazzetta di Zara, br. 24 od 24. III. 1835.

⁷⁰ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, A. P., svež. 12, br. 159.

⁷¹ Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, za 1831, tab. 59.

⁷² Isto za 1831, tab. 59; za 1834, tab. 40; za 1835, tab. 38; za 1838, tab. 39; za 1840, tab. 71.

⁷³ L. Stockhammer, n. dj., str. 57; St. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije, str. 288; I. Zotti, n. dj., str. 55.

⁷⁴ St. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije, str. 288. — Bilo je pak uzgajivača dudovih svilaca koji su u svojim kućama proizvodili i do 50 funti svile (isto mjesto). Najpoznatija po takvoj proizvodnji bila su sela Čilipi kod Sinja i Vidoje kod Metkovića (I. Andrović, n. dj., str. 98, 101—102).

⁷⁵ HAZd, Prezidijalni spisi, 1828, VII/1, 1084/p.

vodila najbolja svila u Italiji, doveo jednu obitelj i dao joj zadatak da u njegovoj gospodarskoj zgradi u gradskom varošu proizvede što kvalitetnije svilene čahure, odnosno svilu. Nadalje, njegov je sin Pavao radi promatranja proizvodnje svile putovao u Italiju i proputovao uzduž čitavu Dalmaciju.⁷⁶ Sve su to zapravo bile radnje usmjeren na osnivanje jedne redovite manufakture svile (filandre)⁷⁷.

Naime, prema ugovoru od 28. VIII. 1828. god. Pinelli je dobio kredit u visini od 1.500 fiorina, koji je bio dužan državi vratiti u tri godišnje rate, počevši od 1829. godine; kao zalog tome stavio je pod hipoteku neke svoje nekretnine, kuće u gradu i posjed na gradskoj periferiji.⁷⁸ Odmah zatim počeo je podizati svilanu u Smiljevcu, a u Italiji je nabavio jedan filatorij za sukanje i upredanje svile. Usporedo s time svilari iz Bergama proizvodili su stanovite količine svile, koja je dobila priznanja stručnjaka za kvalitetu; to najbolje svjedoči njena prodaja u Lionu po cijeni od devet fiorina za jednu libru (300 libri), što je bila vrlo visoka cijena kakva se rijetko postizala.⁷⁹ Te iste 1829. god. Pinelli je namjeravao nabaviti još nekoliko strojeva u Italiji i dovesti još ljudi kojima je vještina izrade svile bila dobro poznata.

Manufaktura u Smiljevcu započela je raditi 1. svibnja 1829. godine, kao prvo postrojenje takve vrste u pokrajini. Ona je bila, kaže Pinelli u svom planu, namijenjena podučavanju nekih ovdašnjih djevojaka i unapređivanju uzgoja dudova svilca u pokrajini, odnosno ukazivanju na jedan lak i ekonomičan način stjecanja zarade.⁸⁰ Već od prvog trenutka postojanja te svilane u njoj su tim poslovima podučavana dva učenika iz Raba i dvojica iz zadarske općine.⁸¹ Iduće su godine nabavljena još tri filatorija, pa je otada ovdje bilo pet takvih strojeva, što je onda iziskivalo još stručne radne snage, koja je dovedena iz Italije.⁸² Jamačno je jedan filatorij bio instaliran i u četiri konca odjednom, i to vrlo kvalitetno, pa ju je zato vlada nagradila s 30 fiorina, a to je bio stimulans da što bolje osposobi i on djevojke koje su bile predviđene za rad na novim strojevima⁸³; naime, tada su kod Pinellija bile na poduci četiri djevojke iz zadarskog okružja, te po jedna iz Kotora i Dubrovnika.

Svila proizvedena od čahura u Pinellijevim svilanama bila je odlične kvalitete, što su priznali i posvjedočili mnogi stručnjaci⁸⁴, ali nam nisu poznate njene količine. Kako pokazuje jedan izvor, 1831. god. postojala je regularna svilana samo u Zadru, gdje su ujedno i dalje na trošak dalmatinske vlade obučavane djevojke iz pokrajine za taj posao, provodeći ovdje

⁷⁶ Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen, 1831, br. 20. — Spomenut čemo da su Talijani 1828. god. proizveli 17 kg svile koja je kao uzorak poslana na ekspertizu u Milano, Beč i Lyon, dobivši odasvud najpovoljnije ocjene (Gazetta di Zara, br. 24 od 24. III. 1835).

⁷⁷ HAZd, Prezidijalni spisi, 1828, VIII, 1190/p.

⁷⁸ Isto, 1147/p, 1194/p; 1831, VII/1, 1517/p; Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, A. P. svež. 12, br. 476, 523.

⁷⁹ HAZd, Prezidijalni spisi, 1829, VII, 396/p, 517/p.

⁸⁰ Isto, VII/1, 599/p; Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen, 1831, br. 20.

⁸¹ HAZd, Prezidijalni spisi, 1829, VII/1, 1022/p.

⁸² Isto, 365/p; 1830, VII, 493/p.

⁸³ Isto, 1829, VII/1, 881/p; 1830, VII, 582/p, 778/p; VII/1, 1331/p; 1834, VI/3, 1327/p.

⁸⁴ Isto, 1830, VII/1, 1626/p.

dva-tri mjeseca; to je zapravo bio praktikum za žensku radnu snagu namijenjenu za rad u bokeljskim, dubrovačkim i drugim svilanama pokrajine.⁸⁵ Spomenut ćemo ovdje jedan zanimljiv pokus koji je ovdje izvršen 1834. godine: od 1.000 kg murvina lista dobiveno je više svile negoli u Lombardiji.⁸⁶ Te su svilane djelovale još desetak godina, ali one, kao i ona u Splitu, više nisu ništa značile u svilarstvu pokrajine budući da nisu bile suvremeno opremljene, što je utjecalo i na način proizvodnje.⁸⁷ Naime, njihov vlasnik je pod konac života zapao u financijske poteškoće, pa je odmah po njegovoj smrti 1845. svilana u Smiljevcu bila zatvorena⁸⁸, jer njegovi nasljednici nisu bili toliko ekonomski moćni da bi nastavili posao koji je započeo i vodio njihov predak. Dapače, oni su bili dužni dalmatinskoj vladi vratiti jedan dio zajma koji Oracije Pinelli nije uspio prema spomenutom ugovoru namiriti za života.

Time međutim u Zadru nije prestala proizvodnja svile. Naime, već 1848. god započela je raditi svilana Domenika Papafave, mnogo bolja, opremljenija od Pinellijevih. Njezin se vlasnik uvelike angažirao oko uzgoja svilene bube, iz koje se u njegovoj manufakturi proizvodila sirova svila pomoću dobro obučene ženske radne snage. Zacijelo je njegova manufaktura dugo djelovala, budući da ga još sredinom osmog desetljeća smatraju najboljim proizvođačem svile u pokrajini.⁸⁹ No isto su tako još neke zadarske obitelji sredinom prošlog stoljeća sagradile peći za izvlačenje svile, na čemu su radile vješte žene iz Arbanasa i druge kojima je to umijeće bilo poznato.⁹⁰ Svakako je i kasnije u mnogim uzgajalištima svilenih čahura bilo slučajeva da se iz njih proizvodila i svila, ali o tome nemamo izvornih potvrda.

B) Kao što se može i očekivati, najveća je prerada čahura dudova svilca u promatranom razdoblju postojala upravo u Boki kotorskoj, gdje je bila i najveća proizvodnja. Tamo su prve svilane bile utemeljene 1831. godine, odmah poslije one u Zadru. Prerada svile doživjela je tamo nagao uspon, što pokazuju neki podaci, osim onih koje su donosile državne tabelarne statistike.

Naime, već 1834. godine u samom Kotoru nalazimo čak sedam, a u Herceg-Novom šest predionica svile⁹¹, što ipak može biti lapsus budući da se znade da službene statistike te godine u čitavoj pokrajini bilježe samo sedam svilana⁹²; u tamošnjim su se svilanama relativno primitivno, u kotlovima gušile i otapale ličinke, a kapacitet im je bio vrlo malen. Neki kazuju da su 1840/41. god. u Prčnju otvorene još dvije svilane po uzoru na talijanske, što znači da su bile daleko bolje opremljene strojevima, kotlovima

⁸⁵ Isto, 1831, VII, 399/p; VII/1, 252/p; 1832, VII, 1/p.

⁸⁶ Narodni list, br. 27 od 4. IV. 1907.

⁸⁷ La Dalmazia, br. 29 od 16. X. 1845, str. 239. — Spominje se tada da je u Smiljevcu postojala jedna peć za kuhanje čahura i četiri manja stroja za izvlačenje svile (HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, A. P., svež. 12, br. 554/pp).

⁸⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1847, VIII, br. 1578/17670 1848, VIII/9, br. 1460 — Filatorij u Crnom jamačno je još prije bio premješten u Smiljevac.

⁸⁹ Manuale del Regno di Dalmazia za 1873, str. 324.

⁹⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1848, VIII/9, br. 11296.

⁹¹ Sl. Mijušković, Manufakture u Boki Kotorskoj 1834. godine, Istoriski zapisi, Cetinje 1956, br. 1—2, str. 327, 329; Parere della Camera di commercio e industria di Ragusa e Cattaro, Dubrovnik 1878, str. 21.

⁹² Tafeln zur Statistik... za 1834, tab. 40. — Možda se tu mislilo samo na broj kotlova ili strojeva.

i ostalim potrebnim priborom. Njihovo je postojanje, navodno, uzrokovalo skoro prestajanje rada kotorskih i hercegnovskih filanda, koje nisu mogle izdržati suparništvo tih modernih postrojenja. Dapače, te dvije svilane postale su jaka konkurencija stranim predionicama.⁹³ Prva je imala 10, a druga 16 peći; 1852. god. zajedno su proizvele 1.700, a pet godina kasnije 2.455 funti svile.⁹⁴ Obje su bile privatno vlasništvo. Jedna je bila vlasništvo braće Sbutega, a druga braće Milin. Tamo je od početka bilo zaposleno pedesetak radnika i dvojica poslovođa. Stručnu radnu snagu sačinjavali su radnici iz Furlanije, dok je pomoćna bila sastavljena od domaćih muškaraca i žena.⁹⁵ Prvih godina postojanja tih svilana uzgoj svilca odnosno čahura bio je u stalnom usponu. Proizvedena svila i konac izvozili su se u Milano i Lyon, pa je dobit u to doba iznosila sedam do osam tisuća franaka godišnje.⁹⁶ Međutim, jaka konkurencija svile iz Japana i Kine uzrokovala je najprije prestanak rada predionice braće Milin, a onda one braće Sbutega.⁹⁷ To se dogodilo krajem prošlog stoljeća. Naime, još 1887. god. u Prčnju su postojale dvije svilane, u kojima je bilo zaposleno 26 radnica; četrnaest iz Italije i dvanaest domaćih žena.⁹⁸ Jamačno je u idućih nekoliko godina došlo do njihova zatvaranja. Znade se da je zadnja prestala raditi 1894. godine⁹⁹, što predstavlja konačno zamiranje ovdašnje proizvodnje svile.

C) Uz ove svilane značajno mjesto u preradi čahura u Dalmaciji zauzimala je svilana u Skradinu. Nije točno poznato vrijeme njena osnivanja, ali je to svakako bilo oko 1840. godine, kada ju je podigla obitelj Rosa, poznata po uzgoju murvi i dudova svilca.¹⁰⁰ Ta je svilana bila dobro opremljena kotlovima i pećima, te je 1861. god. smatrana primjermom manufakturom takve vrste.¹⁰¹ Njena je aktivnost zabilježena još 1877. god.¹⁰², ali je potom pomalo prestajala djelovati budući da je svilogojstvo pokrajine propadalo. Neko su vrijeme svi ti strojevi i pribor stajali neiskorišteni; tek početkom našega stoljeća, kako smo spomenuli, obitelj Rosa stavila ih je na raspolaganje tamošnjem odboru za unapređivanje svilogojstva.

D) I u Dubrovniku se svila u početku izvlačila ručno, u kotlovima i primitivnim strojevima u jednoj zgradi na Pločama. Zacijelo su se upravo tada proizvodili svileni rupčići od sirove svile u kućnoj radinosti.¹⁰³ Po povratku iz Zadra radnica Saveljevićeva svoje znanje prenosila je na još neke žene

⁹³ Parere della Cammera di commercio, str. 21; Gospodarski list dalmatinski, br. 10—11 od 5. IV. 1884; I. Andrović, n. dj., str. 107—108. — Prema jednom izvornom podatku 1840. god. bilo je u Kotoru osam svilara (HAZd, Spisi Registrature, 1844, VIII/9, br. 2592). Dvije godine kasnije je Bazilije Komnenović od dalmatinske vlade dobio kredit od 1.000 fiorina radi sadnje murvi i osnivanja jedne svilane (HAZd, Razni spisi Namjesništva, svež. 25, br. 2541). Mijušković pak misli da su spomenute dvije svilane osnovane tek oko 1860. god. (n. dj., str. 329).

⁹⁴ I. Andrović, n. dj., str. 107—108.

⁹⁵ Isto, str. 108; Sl. Mijušković, n. dj., str. 329—330.

⁹⁶ Sl. Mijušković, n. dj., str. 330.

⁹⁷ Isto mjesto; N. Luković, Prčanj, 1937, str. 129. — L. Stockhammer bilježi 1877. (n. dj., str. 57) postojanje samo jedne svilane u Prčnju.

⁹⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1886, XIA, br. 245 (16074); 1887, XIA, br. 1993 (13794, 14370).

⁹⁹ Narodna enciklopedija, sv. IV, str. 581.

¹⁰⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1842, VIII/9, br. 10290.

¹⁰¹ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, svež. 124. — Preostti; Osservatore dalmato, br. 12 od 20. I. 1861.

¹⁰² L. Stockhammer, n. dj., str. 57.

¹⁰³ Osservatore Triestino, 1828, br. 129.

u Dubrovniku, što se u prvom redu odnosilo na rad sa strojevima koji su bili nabavljeni 1832. godine; zapravo se tu radilo o šest strojeva za izvlačenje svile i jednom kotlu.¹⁰⁴ Godine 1835. u Dubrovniku je na trošak države instruirano još nekoliko žena vještini proizvodnje i izrade svile. Zacijelo je dotična svilana (filatorij, Stabilimento della filanda) bila vlasništvo odvjetnika Antuna Kaznačića. U njoj je već 1834. god. proizvedeno više od 500 libri čahura i nešto svile.¹⁰⁵

Premda je u taj poduhvat uloženi stanoviti kapital, ipak ovdašnja proizvodnja svile nije opravdavala uloženi novac, tim prije što se na dubrovačkom području svilogojstvo nije osobito njegovalo. To je bio razlog što su zgrada i strojevi petnaestak godina ležali beskorisno, pa je 1851. god. vlasnik objavio prodaju strojeva i kotlova.¹⁰⁶ Nije poznato da li je i tko je kupio dotične pokretnine.

E) Negdje krajem četvrtog desetljeća prošlog stoljeća osnovana je radionica za preradu svile i u Splitu. Međutim, ona nije bila na osobitu glasu, kako po svojoj konstrukciji, tako ni po metodi izvlačenja svile.¹⁰⁷ Ipak je radila narednih godina¹⁰⁸, a oko 1860. god. spominje se kao vlasništvo Davida Morpurga (opifizio per setta).¹⁰⁹ Nekoliko godina kasnije jedan suvremenik kazuje da je radionica bez posla, da ništa ne prerađuje¹⁰⁹, što je posljedica prodaje gotovo cjelokupne proizvodnje svilenih čahura splitskog područja.

Nekako u to vrijeme ona je sasvim prestala djelovati i nikada više nije bila obnovljena. Kada je pak proizvodnja svilenih čahura na tom području bila izuzetno bogata, osjećao se nedostatak postojanja svilane u Splitu, osobito sa stajališta malih proizvođača¹¹⁰, budući da bi se više isplatila prerada čahura u svilu na licu mjesta negoli njihovo prodavanje u besćenje. To je bio razlog što je Petar Tartaglia, posjednik, proizvođač svilenih buba i upravitelj splitske svilarske postaje, 1881. god. zahtijevao otvaranje jedne državne svilane u tom gradu¹¹¹; njegov zahtjev nije bio prihvaćen, pa svilana nije bila obnovljena ni tada ni kasnije, što znači da Split više nikada nije imao svoju svilanu.

Ovdje je potrebno iznijeti još jednu misao. Naime, uvidjevši da postojanje privatnih svilana u Boki kotorskoj zapravo upropaštava tamošnje svilogojstvo, budući da su prerađivači uživali monopol kupovine svilenih čahu-

¹⁰⁴ HAZd, Prezidijalni spisi, 1833, VII/Id, 263 p, 768/p, 2513 p.

¹⁰⁵ Gazzetta di Zara, br. 26 od 31. III. 1835.

¹⁰⁶ HAZd, Protokol Registrature za 1851, br. 6672, 10617. — Spomenut ćemo da je Nikola Amerling iz Dubrovnika početkom 1851. god. zatražio od vlasti dozvolu za osnivanje jedne regularne svilane na otoku Mljetu (Isto, br. 565), ali je odmah zatim odustao od tražnje.

¹⁰⁷ La Dalmazia, br. 29 od 16. X. 1845, str. 239.

¹⁰⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1862, XIA, br. 764/1921/. — Godine 1851. u Splitu su bila četiri svilara, dok su u Sinju bila dva, u Neretvi jedan, na Braču i na Visu jedan, ukupno deset onih koji su se u splitskom okrugu bavili svilarstvom, odnosno proizvodnjom svile (B. Zelić-Bučan, Privredne prilike u splitskom okrugu pedesetih godina XIX stoljeća, Arhivski vjesnik, sv. 19—20, Zagreb 1976—1977, tab. XII); već 1856. god. nema više nijednog svilara na čitavom tom području (isto, tab. XIII).

¹⁰⁹ C. Vojnović, Cenni statistico economici sul Circolo di Spalato, Split 1865, str. 76.

¹¹⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1880, XIA, br. 31/2774.

¹¹¹ Isto, 1880, XIA, br. 31/15183/.

rica, tamošnji je uzgajivač svilenih čahurica i propagator svilarstva uopće, paroh Ercegović, predlagao osnivanje jedne svilane na trošak države.¹¹² Međutim, kao i onaj tek spomenuti slučaj, tako je i ovaj ostao samo na prijedlogu budući da država nije nalazila računa u takvoj eventualnoj investiciji.

V

Potrebno je također nešto kazati o upotrebljavanim jajašcima i, u vezi s tim, o prinosu svilenih čahura, odnosno svile. Istaknuto je već da je Dalmacija pružala povoljne klimatske i zemljišne uvjete za razvoj svilogojstva, što je onda diktiralo upotrebu odgovarajuće vrste dudova svilca.

Na početku eksperimentalne proizvodnje odnosno uzgoja svilenih čahura uzimana su jajašca talijanske pasmine dudova, svilca. Kasnije su se u čitavoj Evropi, pa tako i u Dalmaciji, nabavljala kineska i japanska jajašca, koja su s vremenom potpuno istisla talijanska budući da su pokazala daleko bolju kvalitetu. Naravno, prinos je ovisio o nekoliko čimbenika — klimi, kvaliteti murvi, jajašcima, načinu uzgoja i drugom. Ipak, čini se da je presudnu ulogu u visini prinosa igrala vrsta, odnosno kvaliteta jajašca. Inkubacija je trajala najčešće između 35 i 40 dana, što znači da je upravo toliko dana u godini bilo potrebno pokloniti tom poslu.

Navest ćemo da se od jedne unče jajašca krajem prve polovice XIX. st. dobivalo u najboljem slučaju 96 velikih mletačkih libri čahura, od čega se opet dobivalo 16 libri svile¹¹³, što je značilo relativno visok prinos za ono doba. Kasnije prinos nije progresivno rastao, kako bi se s pravom moglo očekivati, nego je stalno oscilirao, kako u odnosu na pojedine godine, tako i na pojedine regije pokrajine. Spomenut ćemo npr. da je u Skradinu 1871. god. jedna unča sjemena dala samo 25 funti čahura¹¹⁴, dakle vrlo malo, a već 1875. god. urod je iznosio 85 funti po jednoj unči¹¹⁵. Na samom sjeveru pokrajine, na otoku Rabu prinos je bio dosta visok, najčešće oko 70 funti čahura po unči, kako je to bilo oko 1875. godine.¹¹⁶ Konačno, u Boki kotorskoj, gdje je tradicija bila najdulja, prinos je u prosjeku bio nešto manji negoli u Skradinu i na Rabu; imamo podatke za osmo desetljeće prošlog stoljeća, kada se od jedne unče jajašca dobivalo između 60 i 80 funti (oko 40 kg) čahura.¹¹⁶ Velik broj tamošnjih svilogojaca upotrebljavao je u to doba jajašca iz domaće postaje. Kako je upravo tada bokeljsko pomorstvo propadalo, to su neki smatrali da je svilarstvo jedno od najboljih sredstava za održavanje egzistencije tamošnjeg stanovništva, za odvrćanje od emigracije, jer je »u bokeljskim dudovima toliko zakopano blago«, kako veli spomenuti Lazar Ercegović.¹¹⁷

Kada se razmotre svi raspoloživi podaci o visini prinosa svilenih čahura u Dalmaciji u prošlom stoljeću, može se sa sigurnošću ustvrditi da je za ono vrijeme bio zaista visok, negdje oko 40 kg po jednoj unči jajašaca dudova svilca, dakle veći nego što je u nas bio između dva rata. Da su pak proiz-

¹¹² Isto, 1876, XIA, br. 397/13746/; 1882, XIA, br. 1/14423.

¹¹³ Isto, 1845, XI/5, br. 15768. — Velika mletačka libra težila je 0,47 kg.

¹¹⁴ Isto, 1872, XIA, br. 620. — Jedna je unča mjerila 25 grama.

¹¹⁵ Isto, 1875, XIA, br. 23/9295/; 1877, XIA, br. 397/13746.

¹¹⁶ Isto, 1875, XIA, br. 23/16721/.

¹¹⁷ Isto, 1877, XIA, br. 5951.

vođači bili stimulirani povoljnijim cijenama čahura, razina prinosa odnosno proizvodnje bila bi daleko viša, što bi rezultiralo mnogostrukom koristi, osobito u pogledu egzistencije ovdašnjeg siromašnog seoskog življa.

Za proizvođače svilenih čahura oduvijek je bio važan način njihova otkupa, pa zato treba kazati nešto i o tome. Naime, na početku prošlog stoljeća ovdje se dobivala neznatna količina čahura, pa njihov otkup nije bio od većeg značenja, ali kada su se počele proizvoditi u većim količinama, od trećeg desetljeća, otkup su preuzeli neki pokrajinski trgovci. Tada je u tom poslu značajno mjesto pripadalo spomenutom Pinelliju. On je još 1828. god. pomišljao na kupovinu čahura po čitavoj pokrajini¹¹⁸, a zamisao je realizirao tek iduće godine. Takvu je praksu nastavio narednih godina, tako da je proizvođačima nudio vrlo povoljne cijene za čahure ili pak preporučivao njihovu preradu u svojim postrojenjima, naravno za njihov račun¹¹⁹; od 1833. god. pomagalo mu je u tome nekoliko agenata posrednika u čitavoj pokrajini sjeverno od Neretve.¹²⁰ Potrebno je kazati da je taj otkup obavljan po vrlo povoljnim cijenama za proizvođače.

Nekoliko trgovaca i špekulanata otkupljivalo je u četvrtom desetljeću bokeljske čahure, a zatim su ih odvozili na prodaju u Trst i Mletke.¹²¹ To je Boki donosilo prilično novčanih sredstava, zapravo onima koji su se bavili tom djelatnošću; samo je npr. 1834. god. od prodaje čahura zaradeno više od 60.000 fiorina¹²², što je bila prilična svota novca zaradenog za vrlo kratko vrijeme. Dubrovački proizvođači čahura i svile također su svoje proizvode prodavali u Trstu; tako je 1844. god. u Trst izvezeno 1.000 funti čahura.¹²³ Cijena čahurama kretala se tada do 43 fiorina za stotinu funti, viša negoli ranije, ali je ipak bila niska, što je već tada utjecalo na smanjivanje ovdašnje proizvodnje toga proizvoda.

Kada je pak bolest napala dudov svilac u ostaloj Evropi, onda je velik dio dalmatinskih uzgajivača iskoristio priliku, te su umjesto čahura pripremali jajašca za prodaju. Tada su mnogi talijanski trgovci dolazili ovamo radi kupovine čahura za uzgoj jajašca, i to uz vrlo visoku, povoljnu cijenu.¹²⁴ Osim toga su prodavane i čahure po dobrim cijenama, što je dakako stimulativno utjecalo na dalmatinske proizvođače. Najveći dio čahura prodavao se u šestom desetljeću u Italiju, koja je postala glavnim konzumatorom tog dalmatinskog proizvoda.¹²⁵ Zahvaljujući poduzetnosti upravitelja kotorske svilarske postaje paroha Ercegovića, koji je propagirao bokeljske čahure u jednim padovanskim novinama, neko su vrijeme ovamo dolazili

¹¹⁸ HAZd, Prezidijski spisi, 1828, VII/1, 901/p/1190p/; 1829, VII, 396/p.

¹¹⁹ Isto, 1830, VII, 918/p. — Tako je 1830. god. samo u Rabu otkupio 2000 libri čahura (isto, VII, 973/p; VII/1, 1333/p), odnosno, dvadeset je uzgajivača dudova svilca Pinelliju prodalo ukupno 2.825 funti čahura za 1.585 fiorina, najviše oni s Raba (isto, 1830, VII/1, 1333/p).

¹²⁰ Isto, 1832, VII/1, 2128/p, 1833, VII/1, 1865 p.

¹²¹ Isto, 1832, VII/1, 1173/p, 1689/p.

¹²² HAZd, Tajni spisi, 1835, svež. 17, br. 19/gp.

¹²³ HAZd, Prezidijski spisi, 1845, VI/3, 1569/p. — Jamačno se tada ovamo uvozila stanovita količina stranih čahura, budući da je 1836. Oracije Pinelli ustao protiv toga predlažući povećanje carina na njihov uvoz, te se zalagao za zabranu izvoza čahura radi unapređivanja domaće proizvodnje svile (HAZd, Spisi Registrature, 1836, I/1,2193).

¹²⁴ Gospodarski list dalmatinski, br. 10—11 od 5. IV. 1884, str. 79.

¹²⁵ Glasnik dalmatinski, Zadar, br. 48 od 15. VI. 1858; La Voce dalmatica, Zadar, br. 4 od 30. VI. 1860. — Tada je postizavana cijena i viša od pet fiorina po jednoj funti (Narodni list, br. 27 od 4. IV. 1907).

talijanski trgovci i kupovali čahure po vrlo dobroj cijeni.¹²⁶ Ipak, najbolje su tada prolazili rapski proizvođači, koji su svoje čahure prodavali milanskim svilarima, po cijeni od 1,60 do 2,30 fiorina po funti¹²⁷, što bio stanoviti rekord onoga razdoblja.

Kada je uskoro dudov svilac u Italiji obnovljen, talijanska je konkurencija uzrokovala nagao pad cijena dalmatinskih čahura. Budući da su dotle gotovo sve svilane u Dalmaciji od Dubrovnika na sjever prestale djelovati, sve proizvedene količine svilenih čahura prodavane su na talijanskom tržištu, trpeći stalne oscilacije cijena i njihovo nametanje od strane kupaca. Drukčije je bilo u Boki kotorskoj, gdje se tada gotovo svaka obitelj bavila svilogojstvom, barem uzgredno.¹²⁸ Tamo su još uvijek djelovale dvije svilane, koje su mogle apsorbirati prilične količine čahura za preradu svile. Njihovi vlasnici — obitelji Sbutega i Milin — uživali su stanoviti monopol otkupa, te su dogovorno nametali, tj. snizivali cijenu čahurama, što je s vremenom uzgajivače »ohladio« od dotične djelatnosti, zapravo »ugušilo« ovdašnje svilogojstvo, kako to primjećuje paroh Ercegović.¹²⁹ I ne samo to. Braća Sbutega koristila su se uslugama svojih agenata u Budvi, Škaljarima i Mišulićima, pa su na taj način kupovali gotovo svu količinu proizvedenih čahura Boke i susjednog dijela Crne Gore.¹³⁰ Tako su, da spomenemo, 1882. god. u Boki otkupili 5.000 kg čahura po cijeni od 1,20 fiorina, a 1884. god. 10.000 kg po cijeni od 1,10 fiorina. To je bila zaista niska cijena, što je onda ubijalo svaku dalju inicijativu i izazivalo nazadak proizvodnje.¹³¹ Slično je bivalo i ostalih godina u tom razdoblju¹³², ali se, naravno, osjećala i tedencija sve manjeg otkupa. Spomenuti Ercegović smatrao je da se svilarski obrt može obnoviti jedino podizanjem cijena čahurama, koje je privatni monopol snizio na istinski minimum¹³³, ali do toga nikada više nije došlo.

Poslije nekog vremena jenjavanja proizvodnje čahura ponovo je izvršena propaganda za njihov uzgoj, uz poboljšane uvjete toga posla, ali isto tako i uz obećanje povoljnije cijene otkupa. I zaista, vlada je preuzela na sebe otkup čahura, nudeći vrlo povoljnu cijenu. Tako je 1908. god. od proizvođača zadarskog i kotorskog kotara otkupila 4.000 kg čahura po cijeni od 2—3 krune.¹³⁴ Pred sam prvi svjetski rat Zemaljsko gospodarsko vijeće otkupljivalo je čahure po čitavoj pokrajini po prosječnim cijenama koje su vrijedile u Evropi¹³⁵, što je umogome utjecalo na obnovu njihove proizvodnje, budući da su proizvođači mogli računati na siguran otkup i dobru cijenu.

¹²⁶ HAZd, Spisi Registrature, 1877, XIA, br. 1033/10519/.

¹²⁷ Isto, br. 1033/10028/.

¹²⁸ Isto, 1876, XIA, br. 13746; 1872, XIA, br. 544/3034/.

¹²⁹ Isto, 1871, XIA, br. 11119; 1877, XIA, br. 1033/5281/; 1878, XIA, br. 153/13089/; 1879, XIA, br. 100/13822/.

¹³⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1886, XIA, br. 245/16074/; 1887, XIA, br. 1993/12682/.

¹³¹ Isto, 1882, XIA, br. 1/14423/; 1884, XIA, br. 1497/25333/.

¹³² Gospodarski list dalmatinski, br. 10—11.

¹³³ HAZd, Spisi Registrature, 1887, XIA, br. 1993/12125, 13794/.

¹³⁴ I. Andrović, n. dj., str. 101—102. — Koliko je prethodno oscilirao izvoz sirove svile, najbolje pokazuje podatak da je 1868. god. izvezeno 1.050, a 1874. god. samo 500 kg toga proizvoda (Gospodarski list dalmatinski, br. 22 od 15. XI. 1876; G. Cipčić, n. dj., str. 19; St. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, str. 289).

¹³⁵ Gospodarski vjesnik, br. 23—24 od 31. XII. 1910; br. 4 od 29. II. 1912; br. 23—24 od 31. XII. 1913.

VI

U prošlom stoljeću bilo je nekoliko pokušaja da se boljom organizacijom proizvodnje dudovog svilca i svile unaprijede te djelatnosti. Ovdje ćemo ukratko navesti samo značajnije akcije u tom smislu, u prvom redu pokušaje osnivanja svilarskog društva i svilarskih postaja.

Naime, još 1844. god pokrajinske vlasti pokušale su osnovati društvo koje bi radilo na organiziranju svilarskog poduzeća velike važnosti.¹³⁶ Međutim, kada se uvidjelo da bi osnivanje takvog poduzeća, čija je lokacija bila planirana u Zemunik kod Zadra (Stabilimento serico-rurale), koštalo oko 22.000 fiorina, našlo se mnogo navodnih razloga da ta zamisao ne bude realizirana.¹³⁷ Država nije bila voljna ulagati svoja sredstva, a u pokrajini nije bilo financijski tako moćnih osoba koje bi izdržale tako veliku investiciju, pa je komisija, konstituirana u tu svrhu, donijela zaključak da okolnosti ne dopuštaju osnivanje svilarskog poduzeća u pokrajini.

Sličan je pokušaj učinjen ponovno u devetom desetljeću prošlog stoljeća. Da se svilogojstvu pokrajine dade stanovit impuls, predlagali su neki osnivanje društva za preradu svile. Naime, 1884. god. nikla je zamisao o osnivanju jednog takvog društva, ali ona nije naišla na dovoljnu podršku svilogojaca Dalmacije. Neki su iznosili razloge protiv ostvarivanja takve zamisli: da proizvodnja čahura nije dovoljna za preradu, jer je proizvodnja upravo tih godina bila minimalna, te da ovdje nema odgovarajuće stručne radne snage koja bi vodila tu proizvodnju. Tada su još uvijek postojale dvije svilane u Boki i jedna u Skradinu, koje ni same nisu najbolje radile. K tome, upravo se u to doba pojavila jaka konkurencija svilogojstva Ugarske, što je također išlo u prilog onima koji su se protivili osnivanju još jedne, državne svilane u Dalmaciji.¹³⁸ Nažalost, otpor nastojanjima u tom smislu bio je snažniji, te nije došlo do ostvarenja spomenute ideje, premda je desetak godina kasnije ovdašnje svilarstvo još jednom doživjelo svoju renesansu.

Jedna od mjera za unapređivanje dalmatinskog svilarstva prošlog stoljeća bila je u osnivanju svilarskih postaja, čija je zadaća bio nadzor nad proizvodnjom svilca, ekspertiza i kontrola jajašaca, odnosno dobivenog sjemena.¹³⁹ Da bi uspješno odgovorile svojoj namjeni, te su postaje morale biti opskrbljene raznim priborom — mikroskopom, termometrom i drugim. Poslije nekoliko godina uspostavljeno je toliko postaja da su one pokrivale čitavu pokrajinu. Naime, one su osnovane u ovim mjestima: Zadru (1869), Splitu (1869), Šibeniku (1869), Korčuli (1869), Makarskoj (1870), Rabu (1871), Skradinu (1871), Hvaru (1871), Dubrovniku (1871), Kotoru (1871) i Imotskom (1873).¹⁴⁰ S vremenom su mogle obavljati sve one poslove koji su bili ne-

¹³⁶ HAZd, Prezidijalni spisi, 1843, VI/3, 3072/p; Spisi Registrature 1845, XI/5, 15768.

¹³⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1845, XI/5, br. 15768.

¹³⁸ Isto, 1880, XIA, br. 31/2774/; 1884, XIA, br. 1497/7184/.

¹³⁹ La Sericoltura austriaca, Gorica, br. 23 od 1. XII. 1871; St. Ožanić, Poljoprivreda, Dalmacija — spomen-knjiga, str. 149; isti, Poljoprivreda Dalmacije, str. 288—289.

¹⁴⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1871, XIA, br. 1911; 1876, XIA, br. 397/9792/; G. Cipčić, L' agricoltura in Dalmazia e le sovvenzioni dello Stato, Firenca 1876, str. 18; I. Zotti, O razvitku . . . , str. 56.

ophodni za izvršavanje njihova zadatka. Postaje međutim nisu uspjele spriječiti ni zaustaviti bolesti svilca u Dalmaciji¹⁴¹, pa je tako njihovo postojanje ubrzo postalo od male važnosti, mada su mnoge egzistirale sve do prvog svjetskog rata, obavljajući samo neke rutinske poslove.

Na kraju ćemo spomenuti da je početkom našega stoljeća pored spomenutog odbora u Skradinu osnovano još nekoliko takvih odbora (u Zadru, Splitu i Kotoru)¹⁴² čija je svrha bilo unapređivanje pokrajinskog svilarstva. Nažalost, njihovo postojanje nije bilo od većeg značenja budući da se uzgoj svilca i prerada svile nisu više nikada u Dalmaciji jače razmahali.

VII

Preostalo je da zaključimo ovo razlaganje. Naime, priroda je Dalmaciji pružila izuzetne uvjete za razvoj svilogojstva, što je u prošlom stoljeću javnosti bilo jasno. Zato se kroz čitavo to razdoblje u nekoliko navrata pokušavala obnoviti ta djelatnost, budući da se držalo da su čahure i svila poslije maslinova ulja najznatnije sredstvo dalmatinske poljoprivrede, odnosno velika prilika ovdašnjeg seljaštva da popravi svoje stanje¹⁴³ budući da drugih izvora nije bilo. Smatralo se naime čak i na početku ovog stoljeća da je svilogojstvo jedna od najprikladnijih grana dalmatinskog gospodarstva.^{143a}

Propaganda je učinila svoje, te je jedan dio stanovništva primorskog dijela pokrajine (ali ne i onog kontinentalnog u tolikoj mjeri) prihvatio preporuku vlasti i nekih pojedinaca i počeo se baviti uzgojem murvi, duova svilca i proizvodnjom sirove svile za vlastite potrebe. S vremenom je ta djelatnost našla svojih poklonika i među zagorskim stanovništvom. Zanimljiva je činjenica da su se uzgojem svilca bavili i mnogi stanovnici primorskih gradova — najčešće tamošnji zemljoposjednici ili poduzetnici, koji su uvidjeli korisnost toga posla.

U prošlom stoljeću ovdje je u nekoliko navrata obnavljana ta djelatnost, nakon što je neko vrijeme zamirala, u prvom redu zbog pada cijena čahurama ili zbog bolesti. Najintenzivnija proizvodnja čahura bila je zapravo oko 1860. god., kada je njihova vrijednost dostizala i preko pola milijuna fiorina, što je mnogo značilo za budžet velikog broja seoskih obitelji pokrajine. Nažalost, tako je bivalo samo rijetkih godina, a inače je prodaja čahura donosila ovdašnjem življu daleko manje novčanih sredstava. Ipak je i to bilo važno jer su upravo seoske obitelji vrlo teško dolazile do novca. Česta prodaja čahura u bescjenje, monopolizacija otkupa od pojedinih zakupaca — proizvođača svile — uzrokovala je da su mnogi proizvođači čahura odustajali od toga posla ili se ograničavali na manju proizvodnju. Da ne bi došlo do potpunog prestanka uzgoja svilca, vlasti su poduzimale neke

¹⁴¹ Gospodarski list dalmatinski, br. 10—11.

¹⁴² Sloboda, br. 1 od 12. I. 1907; Hrvatska kruna, br. 86 od 14. IV. 1908. Miscellanea, svež. 5, poz. B, 1. 49—50.

¹⁴³ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, A. P., svež. 12, br. 159 Osservatore Triestino, 1828, br. 128. Gazzetta di Zara, br. 39 od 16. V. 1845; br. 22 od 17. III. 1835; Il Nazionale, br. 75 od 15. XI. 1862.

^{143a} Gospodarski vjesnik, Zadar, br. 19 od 15. X. 1911; br. 1 od 1. VIII. 1917.

mjere, od kojih su najvažnije besplatna podjela sadnica murvi i jajašca svilca ili njihova prodaja po vrlo niskim cijenama, ali ni te mjere nisu uvijek bile dovoljno djelotvorne.

Pored uzgoja dudova svilca radi čahura ovdašnji ga je živalj povremeno uzgajao radi jajašaca, kada su se mogla unosno prodati na talijanskom tržištu, a neki su proizvođači proizvodili i male količine sirove svile za vlastite potrebe za izradu odjevenih predmeta i drugog. Nadalje, još u četvrtom desetljeću prošlog stoljeća ovdje su počele nicati svilane, kojih je, onih primitivnih i neopremljenih, u čitavoj pokrajini bilo petnaestak, strana konkurencija i niske cijene prisilile su slabije manufakture da s vremenom prestanu djelovati, dok konačno krajem prošlog stoljeća nisu ugasle i dvije posljednje u Boki kotorskoj. Ipak, treba kazati da su te svilane, iako prilično primitivne, bile opskrbljene kotlovima za kuhanje, vitlima za savijanje svilenih žica i drugim potrebnim spravama, ali to nije bilo dovoljno da bi se održale.

Zato možemo zaključiti da je svilogojstvo, kako tvrde i kompetenti suvremenici, bilo relativno značajno za Dalmaciju negdje do 1870, kada su se njime bavili u gotovo svim dijelovima pokrajine, osobito Boki kotorskoj.¹⁴⁴ Otada je njegovo značenje padalo uza sva nastojanja oko obnove te djelatnosti. Uzrok je tome bolest čahura, slaba cijena i jaka strana konkurencija. Premda je to bio značajan izvor zarade, i to relativno lake, ovdašnje stanovništvo nije dovoljno shvatilo njegovu važnost, pa je dalmatinsko svilogojstvo u okvirima austrougarskog zauzimalo sasvim nezatno mjesto.

¹⁴⁴ I. Zotti, n. dj., str. 55; St. Ožanić, Poljoprivreda. Dalmacija — spomeniknjiga, str. 149.

Prilog I.

PROIZVODNJA ČAHURA PO OKRUŽJIMA U SEDMOM DESETLJEĆU

(u funtama)

Okružje	g o d i n a					
	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
Zadar	29.189	33.117	23.744	11.803	8.855	8.714
Split	36.023	24.337	8.207	4.692	3.144	2.274
Dubrovnik	18.383	29.262	11.982	7.984	2.598	690
Kotor	56.200	29.452	15.882	6.050	3.211	2.681

Izvor: HAZd, Spisi Registrature, 1861, XIA, br. 8162/20519/; 1862, XIA, br. 764/21627/; 1864, XIA, br. 132/7762/; Osservatore dalmato, Zadar, br. 12 od 20. I. 1861.

PREGLED CIJENA OTKUPA SVILENIH ČAHURA U DALMACIJI

godina	mjera	prosječna cijena	novac
1831.	libra	1	fiorin
1860.	libra	4,23	fiorina
1861.	libra	1,66	fiorina
1869.	funta	0,7—1,5	fiorina
1877.	funta	1	fiorin
1878.	kg	0,8—1,5	fiorina
1880.	kg	50	soldi
1882.	kg	1,2	fiorina
1885.	kg	1,7	fiorina
1908.	kg	3	krune
1911.	kg	2—3	krune
1913.	kg	2—3	krune

Prilog II.

PREGLED PROIZVODNJE ČAHURA PO MANJIM UPRAVNIM JEDINICAMA
(NEKOMPLETNI PODACI) 1868 1885

upravno područje	g o d i n a									
	1868.	1870.	1874.	1875.	1877.	1878.	1879.	1881.	1882.	1885.
	f u n t e					k i l o g r a m i				
Zadar	4.950	3.230	3.000	—					1.000	
R a b	1.800	6.000	4.500	1.120				432	350	
Knin	552	822	1.000							
Sinj		392	400							
Imotski	720	2.000	1.000	1.600			507	520	780	580
Šibenik (Skradin)	1.234	3.284	5.925	3.712	1.880	1.545		915	236	228
Makarska	1.800	5.345	4.720	1.405	1.025					
Hvar	570	808	100	1.000	1.000					
Split	7.335	7.410	10.262		3.230	3.650	2.920	3.200	2.150	1.000
Korčula	400	2.905	1.000	740		482	210			
Dubrovnik	4.700	3.950	7.650							
Kotor	8.011	5.920	15.000	8.000	14.000	16.000				7.000
Brač	230	1.458	890							7.000
Metković		1.551	825	401						

Izvor: HAZd, Spisi Registrature, 1871, XIA, br. 1705/16297/; 1880, XIA, br. 619/14385/; 1886, XIA, br. 245/4152, 7479/; Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1874, sv. II, Beč 1876, str. 22—23.

Zusammenfassung

DIE SEIDENZUCHT IN DALMATIEN IM XIX JAHRHUNDERT

*Sime Peričić, Zavod za znanstvena istraživanja JAZU,
Zadar, Oktobarske revolucije 8*

In dieser Arbeit behauptet der Verfasser, daß Dalmatien mit seinem Klima- und Bodenzustand vorzügliche Voraussetzungen zur Existenz und Endwicklung einer Seidenzucht geboten habe, daher ist ise dort traditionell schon seit dem Mittelalter. Auch im vorigen Jahrhundert vertrat man diese Meinung.

Es wurde nämlich einige Male während dieses Zeitabschnitts versucht, die Tätigkeit zu erneuern, da man der Ansicht war das Kokons und Seide nach dem Olivenöl die bedeutendsten Mittel der dalmatinischen Landwirtschaft sind und Gelegenheit bieten, den dortigen Bauern die wirtschaftliche Lage zu verbessern. Man war sogar überzeugt, eine rationelle Seidenzucht sei eine der geeignetsten Zweige der dalmatinischen Wirtscahft jener Zeit.

Die betreffenden Bestrebungen hatten nur halbwegs Erfolg. Diese Tätigkeit war für Dalmatien bis 1870 irgendwie von Bedeutung, als sie in fast allen Teilen der Provinz, besonders aber in der Boka Kotorska, druchgeführt wurde. Doch seit damals ist ihre Tragweite gesunken, trotz aller Bemühungen sie zu erhalten. Krankheit der Kokons, ihr niedriger Preis und starke fremde Konkurrenz ließen die Seidenzucht in Dalmatien zu Anfang unseres Jahrhunderts fast verkümmern, obgleich sie eine wichtige Erwerbsquelle für einen großen Teil der Provinz bildete.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 15

ZAGREB

1982.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja
poreza na promet proizvoda.

RADOVI 15

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Mr *Dragica Malić*

Korektor
Dunja Pavličević

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

- ANTIĆ mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb.
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
BUDAK Neven, Filozofski fakultet, Đ. Salaja 3, Zagreb.
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb.
LAUŠIĆ mr Ante, Centar za istraživanje migracija, Ilica 44, Zagreb.
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb.
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU Zadar, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar.
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
ROKSANDIĆ mr Drago, Filozofski fakultet, Istorijски seminar, Čika Ljubina 18-20, Beograd.
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb.
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.